

ZEYTİNDAĞI

FALİH RIFKI ATAY

Özet

Falih Rifki Atay bu eserinde I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda gördüklerini ve düşündüklerini kronolojik olmayan bir biçimde aktarır. Yedek subaylık eğitimi aldığı sırada Cemal Paşa tarafından Kudüs'e, Zeytindağı'ndaki karargâha çağrılır. Burada Cemal Paşa ile diğer paşalar ve Alman generaller arasındaki güç çekişmelerine tanıklık eder. Arap nüfusun yoğun olduğu bölgelerde zaman geçirdikçe Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel hegemonya inşa etme konusundaki başarısızlığa ikna olur.

İnsanlar

Abdülhak Hâmid	Şair ve diplomat
Ali Fuat Erden	Asker ve savaş tarihçisi
Azmi Bey	İstanbul polis müdürü
Babanzade İsmail Hakkı	Milletvekili
Bahattin Şakir	Hekim ve siyasetçi
Cemal Paşa	Asker ve siyasetçi
Enver Paşa	Asker ve siyasetçi
Erich Georg Sebastian Anton von Falkenhayn	Alman general
Esad Erbilî	Nakşibendi şeyhi
Hacı Âdil Arda	Devlet adamı
Hafız Hakkı Paşa	Asker
Halide Edib Adivar	Yazar ve öğretmen
Hikmet Bey	Basın-yayın müdürü
Mahmut Şevket Paşa	Asker ve devlet adamı
Rauf Orbay	Asker ve devlet adamı
Sait Halim Paşa	Devlet adamı
Talât Paşa	Asker ve devlet adamı
Yusuf İzzeddin	Veliâht

Olaylar

Yedek Subaylık

Falih Rifki yedek subay olarak eğitim gördüğü sırada bir gün herkesi kıra çıkarıp imla sınavına sokarlar. Yedek subay adaylarının birçoğu burada elenir. Bir başka gün doktor muayenesinden geçerler. Bir kısmı da burada elenir. Ancak geriye kalanlar arasında bazı kimselere ayrıcalık tanınır.

Falih Rifki orduda sivil memur olmayı tercih ettiği için bazı sivil çeteler oluşturulduğunu öğrenince durumunu İttihatçı Dr. Nazım'la görüşür. Dr. Nazım sivil çetelerin mahkumlardan oluşturulduğunu, onun ve onun gibi gençlerin yerinin orası olmadığını söyler. Falih Rifki hayal kırıklığına uğramış bir hâlde okula geri döner. Üç arkadaşından Cemal Paşa'nın Mısır'a gittiğini, kendilerini karargâha aldirmaya niyetlendiklerini duyar. Falih Rifki bunun bu kadar kolay olmayacağına inandığı için hiçbir şey yapmaz ancak üç arkadaşı bir daha geri gelmez. Sonunda bir dostu aracılık eder ve Cemal Paşa onu yanına ister.

Cemal Paşa ile 1915 Zeytindağı'ndan 1918 İstanbul'una

Falih Rifki, Kudüs'te Zeytindağı'nda yer alan Alman misafirhânesindeki karargâha varınca ilk olarak Cemal Paşa'nın yaverini görür. Yavere Cemal Paşa'nın istettiği kişi olduğunu söyleyince odaya kabul edilir. Odanın solunda Şeria Nehri ve Lût Gölü, sağında Kudüs şehri, önünde de Moskofiye adı verilen Rus yapısı ve bahçeleri vardır. Cemal Paşa sola ve öne bakan pencerelerin arasındaki üçgende sırtı dönük hâlde çeşitli belgeleri imzalamakla meşguldür. Bir ara başını çevirip odada dikilen üç subaydan birine bakar ve yaverinin Nablus'un eşrafını içeri alabileceğini bildirir. Yaklaşık yirmi kişi içeri girer

ancak Cemal Paşa arkasına dönmeden önündeki kağıtları imzalamaya devam eder. Bekletildikçe misafirlerin yüzleri asılır. Cemal Paşa nihayet arkasına dönüp devlete karşı işledikleri suçların cezasının idam olduğunu ama yüce Osmanlı devletinin merhameti sayesinde onları Anadolu'ya sürgün edeceğini belirtir. Misafirler Cemal Paşa'ya minnetlerini ileterek duyduklarından memnun şekilde oradan ayrılır.

Onların ardından Cemal Paşa subayları da odadan çıkarıp Falih Rıfki'ya gülümser ve orada ancak böyle sert davrandığında ciddiye alındığını ima eder. Onu yanına oturtup Talât Paşa ile Enver Paşa arasındaki kavgaya dair ne bildiğini sorar. Biraz konuştuktan sonra yaverini çağırıp Falih Rıfki'nin şifre kalemine yerleştirdiği adamları yüzünden daima onunla çatışan Genelkurmay Başkan Yardımcısı Ali Fuat Paşa onu birinci şubede görevlendirir. Zira o günlerde "İttihatçı" tanımı partinin silik bir unsuruna işaret ederken, herkesi tanımlayan tek şey "adam" sözüdür. Herkes birilerinin adamıdır. Zeytindağı'ndaki karargâhta da Cemal Paşa'nın adamlarıyla karargâhın subayları arasında bir ayırım vardır. Falih Rıfki da savaş boyunca birinin adamı olarak anılmaktan çok korkar. Yine de Cemal Paşa'nın adamı olarak anılmaktan kurtulamaz.

Bundan üç yıl sonra, savaş kabinesi çekilmek üzereyken yirmi dört yaşında bir genç olarak bundan sonra ne yapacağını düşünür ve Heybeliada Çarkçı Mektebinin Türkçe öğretmenliğini alır. Deniz Harp Okulundan ayrılacağı gün Denizcilik Bakanı Rauf Bey'in okula geleceği söylentisi yayılır. Herkes onu karşılamaya hazırlanır ancak arabadan Cemal Paşa inince ne yapacaklarını bilemezler. Falih Rıfki olan biteni pencereden seyrediyor. Cemal Paşa yukarı çıkınca doğruca odasına gider. Cemal Paşa koltuğuna oturmuş dalgın bir hâlde Haliç'in sularını seyretmektedir. "Her şey bitti mi paşam?" diye sorar. Cemal Paşa'nın gözlerinden birkaç damla yaş dökülür. Sonra kendini toparlayıp o günkü gazeteleri inceler.

Falih Rıfki onu son defa Boyacıköy'deki yalısında görür. Paşa ona parası olmadığını, Enver Paşa'nın kendi elindeki kırk bin altından bir kısmını kendisine ve Talât Paşa'ya verdiğini, bu altınlardan birazını kendisini savunması için üç gazeteciye vermek istediğini söyler. Bir iki gün sonra da ülkeyi terk eder. Ancak hakkında en ağır ithamlarda bulunanlar bu gazeteciler olur.

İki Sadrazam Hakkında

İttihat ve Terakki Abdülhamid'i devirmesine rağmen devleti Abdülhamid devrinin adamlarıyla yönetmeye devam eder. Kendilerinden olup da sadrazamlığa getirdiği iki kişi çıkar; Mahmud Şevket Paşa ile Said Halim Paşa. Ancak Falih Rıfki Mahmud Şevket Paşa Bağdatlı, Said Halim Paşa da Mısırlı olduğu için onların aslında İslam vezirleri olduklarına inanır.

1913'te Mahmut Şevket Paşa'yı öldüren Kavaklı Mustafa bir Rus gemisiyle Romanya'ya kaçmaya kalkışır. Osmanlı Devleti'nin hiçkimseyi bir Rus gemisinden almaya hakkı yoktur. Ancak İttihatçı Polis Müdürü Azmi Bey Kavaklı Mustafa'yı gemiden çıkarır. Rus büyükelçisinin Bâbüali'ye gelerek Kavaklı Mustafa'yı isteyeceğinden emin olan Talât Paşa ile Sadrazam Said Halim Paşa sınırda Bulgar dışişleri bakanıyla görüşme bahanesiyle Edirne'ye gider. Ertesi gün Kavaklı Mustafa'nın boğdurulduğu haberi gelir. Fakat Rus hükümetinin baskısı nedeniyle Azmi Bey görevden alınır ve Adana valisi yapılır. Rus hükümeti buna da itiraz edince tüm devlet görevlerinden azledilir.

Bir süre sonra bir gazeteci, Abdülhak Hâmid'i eleştiren bir yazı kaleme alır. Büyük şair olarak tanınan Hâmid bu durumu Said Halim Paşa'ya şikayet eder. Said Halim Paşa da Basın-Yayın müdürü olan Hikmet Bey'i çağırıp bir gazetecinin soylu bir kişiye dil uzatamayacağını söyleyerek gereğinin yapılmasını ister. Falih Rıfki, milletvekilliği de yapmış olsa herkes için sadece bir şair olarak kalan Abdülhak Hâmid'in Said Halim Paşa için sadece soylu bir kişi olmasını kabul edemez.

Talât Paşa İle

Balkan Savaşları devam ederken Falih Rıfki *Tanin* gazetesinde çalışmaktadır. Bir akşamüstü Babanzade İsmail Hakkı başmakalesini teslim edip basılıp basılmayacağını Talât Paşa'ya sorulmasını rica eder. Bakanlar toplantıdan çıktıktan sonra Talât Paşa Falih Rıfki'yle arkadaşını evine davet eder. Onları biraz beklettikten sonra beyaz patiska elbisesi ve ayağındaki terliklerle yanlarına gelir. Makaleyi öbür gün basmalarını ister. Yarın için başka bir konu ararken uzanır ve Rusların Ankara'dan öteye demiryolu yapılmasına izin vereceklerini umduklarını söyler. Sonra da esneyerek çıkıp gider. Falih Rıfki'nin yazdığı ilk gündelik gazete başmakalesi bu olur. Bir süre sonra Talât Paşa'nın özel kalemünde kâtipliğe başlar ve onunla Romanya'ya ve Edirne'ye gider. Bu onun ilk Avrupa yolculuğudur.

Bir Makale

Tanin gazetesinde Ordu ve Gençlik başlığı altında yazan Hafız Hakkı'nın yazıları yasaklanır. Bir akşam Falih Rıfki müzik dinlemek için Alman kültür merkezi olan Tötönya'ya gider. İçeri kılıcını iki tarafa çarparak yürüyen sarhoş bir subay girer. Falih Rıfki onun ortamın kurallarına uygun şekilde davranmamasına kızarak ertesi gün bir yazı kaleme kalır.

Veliaht Yusuf İzzeddin'in Trakya seyahatine muhabir olarak katılmak için istasyona gittiğinde o sıralar İstanbul muhafızı olan Cemal Paşa yanına gelerek yazısının sakıncalı bulunduğunu ve kendisini takip etmekle görevlendirildiğini ama zaten orduyu böyle subaylardan kurtarmaya çalıştıkları için kendisinin onu tebrik ettiğini belirtir. O günlerde sokakta aynı arabaya binen kadın ve erkeğe evlilik cüzdanı sorulmaması gibi bu makale de gençler için devrimci bir harekettir.

Enver Paşa

Falih Rıfki, Enver Paşa'yla Edirne geri alındığında tanışır. Enver Paşa bir köyde köylülerin ona ihtiyar bir adam getirip adamın kız arayan Bulgarlara köydeki kızları teslim ettiğini söylediğini kendisinin de adamı öldürdüğünü anlatır. Sonrasında valinin evinde yemek yerler. Yemeğin ardından Vali Hacı Âdil Bey, Enver Paşa'nın onun tecrübelerinden faydalanmak istemeyişine içerler ve Falih Rıfki'ya Enver Paşa'nın bir çocuk olduğunu söyler.

Enver Paşa Balkan Savaşları'nın tek büyük ismi olmak istediği için eski arkadaşlarıyla arası açılır. Vali Hacı Âdil Bey de bu soğukluğu gidermek üzere Dimetoka'ya gider. Falih Rıfki da ona *Tanin* muhabiri olarak eşlik eder. Orada yapılan toplantıda Hacı Âdil Bey'in rütbesi düşük bir askere fazlaca önem verdiğini sezer ve toplantının ardından bu kişinin kim olduğunu sorar. Hacı Âdil Bey, gencin Mustafa Kemal olduğunu söyleyip "Yamandır!" der.

1914 yılında İstanbul Enver Paşa'nın baskısı altındadır. Öyle ki bıyığını kesen bir subayın dine aykırı bir iş yaptığı gerekçesiyle merkez kumandanlığında dövüldüğü duyulur. Falih Rıfki kazanılacak zaferin ne işe yarayacağını kendi içinde sorgular. Zira zafer kazanıldıktan sonra Almanlardan ve orta çağ Müslümanlığıyla yaşamak isteyen Enver Paşa'dan da kurtulmak gerekmektedir.

Savaşın son yılında İttihatçıların bütün umudu kesilmiş olmasına rağmen kimsede bunu Enver Paşa'ya söyleyecek cesaret yoktur. Bir gün, Enver Paşa'nın çok sevdiği Üsküp ileri gelenlerinden Necip Bey'i İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezine çağırıp onunla konuşmasını isterler. Bunun üzerine Necip Bey bir sabah Enver Paşa'nın yalisına gider. Beraber öğle yemeği yerler. Enver Paşa onu sonuna kadar dinledikten sonra kendisinin Allah tarafından büyük Türk hakanlığını kurmakla görevlendirildiğini söyler.

Başarısız Osmanlılık

Falih Rıfki Süveyş Kanalı'ndan Basra Körfezi'ne kadar olan yerlerde Osmanlı bayrağının dalgalanmasından gururlanır. Ancak Halep'ten öteye ne Türk parası ne Türk Türkçe ne de Türk geçer. Floransa'yı kendi kültürüne ne kadar yabancı görürse Kudüs'ü de öyle yabancı görür. Sokaklarda bir turist gibi dolaşır. Ticaret, kültür, çiftlik, endüstri, binalar ve diğer her şey Arapların veya başka devletlerindir. Yalnız jandarma Türklere aittir. Türkleşmiş hiçbir Arap göremezken Araplaşmış Türklere çokça denk gelir. Cemal Paşa Kudüs'te, Şam'da, Beyrut'ta ve Halep'te bir işgal kumandanı gibidir. O nedenle Falih Rıfki Osmanlı'nın Suriye ve Filistin'de gerçeklik değil, tarih hissiyle hareket ettiğini düşünür. Nitekim Cemal Paşa Lübnan'ı imar ve ıslah siyasetiyle Konya kadar Osmanlı yapacağını hayal eder.

Ancak Şam ve Beyrut'ta yaklaşık kırk Arap milliyetçisini idam eder. Dünya Savaşı sırasında çıkan bir kanun kumandanlara gerektiği durumlarda idam cezasını uygulama yetkisi verdiği için o da bu yetkiyi kullanır. Ayrıca, Balkan Savaşları sırasında Osmanlı'nın dağılacağı öngörülüp Suriye'nin geleceği Paris'te kongrede tartışıldıktan sonra Arapçılık akımının merkezi El-lâ Merkeziye Cemiyeti olmuştur. Divanı Harp, idam cezalarını tutukluların hâlâ bu cemiyetin emriyle hareket ettiğine inanarak verir.

Asılanlar arasında Abdülhamid Zöhrevi gibi âyan üyesi, Şefik el-Müeyyed gibi milletvekili, Abdülğani Ariysi gibi gazeteci ve Refik Rızık Sellûm gibi şairler de vardır. Fakat hiçbiri asılacaklarını düşünmez. Zöhravi, âyan olduğu için Cemal Paşa'nın kapısında birkaç dakika bekletilince gururu incinir. Cemal Paşa'nın karşısına oturduğunda savaştan önce yaptıkları için tutuklandığını öğrenir ve sadece "Beni affediniz" der.

Falih Rıfki, Mahmut Şevket Paşa suikasti nedeniyle sürülenlerden birinin af dilemek için gönderdiği mektubu Cemal Paşa'ya verdiği anı hatırlar. Cemal Paşa mektubu alıp geülümseyerek "Her tarafta benim sürmüş olduklarım var" der. Falih Rıfki, onun bu hâinden hoşlanmaz. İnsanın nasıl olup da öldüreceği birinin kendisine yalvardığını görmekten haz aldığı sorgular.

Beyrut'ta daha çok genç milliyetçiler asılır. Fakat Yusuf Hâni yazı Avrupa'da kışı Beyrut'ta geçiren zengin bir adamdır. Falih Rıfki onun milliyetçi olduğu için değil, Türk düşmanı olmak moda olduğu ve kişiye zarar vermediği için Türk düşmanı olduğunu söyler. Zira Yusuf Hâni kumar oynarken kendisine imzalatılan bir belgenin bağımsızlık beyannamesi olduğunun farkında bile değildir.

Falih Rıfki ayrıca şunu da ekler, bir Fransız belgesinde Lübnanlı Hıristiyanların Fransız dostu olduğu, Hıristiyanları sevmeyen Lübnanlı Müslümanların da İngiliz dostu olduğu, Beyrut Araplarının çoğunun Fransızları sevdiği ancak Ortodoksların sırf Osmanlı'dan daha şerefli ve nüfuzlu bir bayrağa bağlanmak için Ruslara bağlandığı yazar.

Şam'da asılanların hikâyelerini bir arkadaşından öğrenir. Şefik el-Müeyyed'in sakalı beyaz ve uzundur. Bir jandarma onu asılmaya götürürken cebinden çıkardığı makasla sakalını keser. Refik Rızık Sellûm en son idam edilecek kişidir. Boş sandalyeye bakıp gülümseyerek "Galiba yerim orasıdır" der. Sonra da en baştaki cesede, Zöhravi'nin bedenine bakıp "Ey hürriyet babası, merhaba!" diye selam verir. Kendisi Hıristiyan olduğu için ona telkin vermeye gelen papazı bile o sakinleştirir.

Cemal Paşa'ya Dair

Şam'da Cemal Paşa'nın onuruna Büyük Sinema adlı mekânda bir gece düzenlenir. Cemal Paşa önden Falih Rıfki'yi gönderip salonun ve halkın onun katılımına uygun olup olmadığını kontrol etmesini ister. Her davette yaptığı gibi geceye geç katılır. Şairler ve hatipler gece boyunca memleketi kötü çocuklardan temizlediği için ona olan minnettarlıklarını anlatır.

Cuma günleri öğle namazına doğru karargâha hocalar gelip Suriye'nin dine uygun biçimde idare edildiğini tasdik eden konuşmalar yapar. Cemal Paşa da bu sırada onların oluşturduğu halkın ortasına oturup tesbih çeker.

Artık onunla ilgili efsaneler dolanmaya başlar. Biriyle konuşurken burnunu kaşırsa o kişiyi sürgün edip etmemeyi, sakalını karıştırırsa affedip affetmemeyi, bıyığını buruyorsa idamı düşündüğü söylenir. Zamanla İstanbul'da Cemal Paşa'nın Suriye hidivliğiyle devletten ayrılmak istediği söylentisi yayılır.

Şeyh Esad

Şeyh Esad Abdülhamid tarafından sürülmüş biri olduğu için İttihat ve Terakki iktidara gelince onu milletvekili yapar. Meclisteki yeri Türkçe bilmeyen Bağdat vekilinin yanındır. Bağdat vekili her oturumda uyuyup sonunda ne olup bittiğini Şeyh Esad'a sorar. Şeyh Esad bu durumdan sıkıldığı için bir oturumun sonunda ne konuşulduğunu soran Bağdat vekiline her vekile kendi vilayeti için bir vapur verildiğini ama o uyuduğu için bu fırsatı kaçırdığını söyler. Bağdat vekili öfkeyle meclis başkanının yanına gider. Meclis başkanı Şeyh Esad'ın ona şaka yaptığını söyleyince Bağdat vekili Şeyh Esad'a sitem eder. Fakat Şeyh Esad söylediğinde diretir. Bağdat vekili yine meclis başkanının odasına koşar. Şeyh Esad da bunu fırsat bilip hızlıca meclis binasından uzaklaşır.

Bir gün Cemal Paşa Beyrut'ta bir toplantıya davet edilir. Toplantıda kadınlar ve Hıristiyanlar da vardır. Birden Şeyh Esad'dan bir konuşma yapmasını ister. Şeyh Esad neye dair konuşmasını istediğini sorar. Cemal Paşa da "Kadınlığa dair!" der. Şeyh Esad, kendisi Fransızca, davetli kadınlar da Türkçe bilmediği için Arapça olarak Müslüman olarak Hıristiyanlığın kadına verdiği değere gıpta ettiğini dile getiren bir konuşma yapar.

Medine

Falih Rıfki Enver Paşa, Cemal Paşa, birkaç kurmay, iki subay, Mevleviler ve bir Ermeni garsonla Medine'ye gitmek üzere Amman'da trene biner. Hıristiyanların Medine'ye girmesi yasak olduğu için Ermeni garsonu Medain Salih bölgesinde bırakırlar.

Medine'nin sokakları Asyalı, Afrikalı ve Anadolu dilencilerle doludur. Falih Rıfki'nin denk geldiği bir ihtiyar cennete gitme hayaliyle kendisini yalnızca Bombay'e götürecek tren biletiyle üç yıl önce yola çıkmış, altı ay boyunca orada dilenmiş, birinin aldığı biletle Haydarabad'a geçmiş, orada da altı ay

geçirdikten sonra Haydarabad emirinin yardımıyla Cidde'ye varmış, sonrasında Arafat ve Medineye ulaşmıştır. Ancak şimdi cennet, ailesinin ve yuvasının bulunduğu kendi memleketidir.

Bir ara namaz kılarken önlerinden su testisi taşıyan bir adam geçer. Falih Rıfkı önce namaz kılan kişinin önünden geçilmemesi gerektiği kuralının Medine'de geçerli olmadığını düşünür. Namazını bozarak adamın uzattığı suyu içer. Tekrar namaza devam etmek ister ancak adam omzuna dokunup para ister. Yanında para olmadığı için yanındaki yaverden ister.

Falih Rıfkı Medine'de uhrevi şeyler hissetmeyi bekler ancak bu gerçekleşmez. Zira peygamber kabrinin çevresindeki her şeyin ticareti yapılmaktadır. Böylece, dini sanatlaştıran ve asilleştiren şehrin İstanbul olduğuna kanaat getirir.

Kudüs

Kudüs hacıları da Medine hacıları gibidir. Ancak Medine, Falih Rıfkı için dini maddeleştirmiş bir Asya pazarıyken Kudüs dini oyunlaştırmış bir Batı tiyatrosudur. Kudüs'te oteller yarı kilisedir. Çalışanlar yarı papaz yarı hemşiredir. Her iki kimliklerine ait kıyafetleri aynı dolaptadır. İsa'nın mezarı etrafında Müslüman jandarmaları nöbet tutar. Kilisenin her bir parçası başka bir millete ait olduğu için herkes kendi tarafını temizler. İsa'nın mezarı kimin temizleyeceğine karar verilemediği için kir içindedir.

Falih Rıfkı ve arkadaşlarının en merak ettiği şey Kamame Kilisesi tarafından düzenlenen ateş ayınıdır. Ayın için gittiklerinde önce kilisenin hazinesi gösterilir. Sonrasında cemaatler localarına yerleşir. Herkes elinde İsa'nın mezarından çıkan kutsal ateşle yanan mumlarını tutar. Önde Rum patriği arkada diğer cemaatlerin patrikleri mezarı tavaf eder. Rum patriğin üstü aranır. Zira asıl mumun mezardan çıkan ateşle yandığına inanılması için içeriye girenin üstünde kibrit bulunmamalıdır. Patrik mezar kapısından içeri girer. Üst kattaki bir tüccar içi mum dolu sepetini aşağıdaki adamına sarkıtır. Birden çanlar çalmaya başlar. Patrik kutsal ateşle yaktığı mumla dışarı çıkar. Ona yakın olanlar kendi mumlarını onun mumundan, uzak olanlar da birbirlerinin mumundan yakar. Böylece yanan binlerce mumun ağır kokusuna dayanamayan Falih Rıfkı ve arkadaşları kendilerini dışarı atarlar.

Yahudiler

Kudüs'teki halkın çoğu Arap'tır. Ancak yeni köyler Yahudilerin eseridir. Almanca, İngilizce ve Fransızca konuşulan bu köyler Portakal kokuları ve incirlerle çevrilidir. Köylüler Falih Rıfkı ve arkadaşlarına portakalın en olgununu, şarabın en eskisini ikram ederler.

Devlet kıtlık ve açlığı önlemek için Yahudileri savaşın sonuna kadar Hama ve Humus gibi kasabalara yerleştirme kararı alır. Bunun üzerine Avrupa basınında Yahudilerin tehcir ettirildiği söylentisi yayılır. Cemal Paşa birkaç temsilciyi çağırıp ya onları Ermeniler gibi tehcir ettireceğini ya da evlerinin ve bahçelerinin başına bekçi diktirip tek bir portakala bile dokunanı idam edeceğini söyler. Basın böylece susar ve Yahudi nüfus Yafa'dan Hama ve Humus'a taşınır.

Halide Edib ve Bahattin Şakir

Falih Rıfkı'nın İstanbul'da bulunduğu bir sırada Halid Edib Cemal Paşa tarafından birkaç eğitimciyle birlikte Şam'a davet edilir. Cemal Paşa Suriye'yi Osmanlılaştırmak için Amerikan ve Fransız kolejlerini andıran Türk kolejleri açma niyetindedir. Falih Rıfkı Halide Edib ve diğer kadın hocalarla birlikte yola çıkar. Bir istasyonda kompartmana Bahattin Şakir biner. Falih Rıfkı onu Halide Edib'le tanıştıır. Halide Edib hükümetin Ermenilere karşı yürüttüğü siyaseti eleştirmekte, Bahattin Şakir ise Ermenilerin kitlesel biçimde katledilmesini istemektedir. Bahattin Şakir trenden indikten sonra Halide Edib Falih Rıfkı'ya "Bana bilmeyerek bir katilin elini sıktırdınız" der. Bahattin Şakir de kulağına eğilerek "Senin gibi yetişecek kıymetli gençleri bu kadınla temas etmekten men etmelidir" diye fısıldar.

Cemal Paşa ve Ermeniler

Cemal Paşa Ermenileri Arap milliyetçiliğine karşı Suriye'ye yerleştirmeyi düşünür. Hatta Müslüman olmaları koşuluyla toprak ve ev vermek için bir heyet oluşturulur. Halide Edib bu politikayı koruyucu bularak desteklerken Bahattin Şakir Cemal Paşa'yı suçlar.

Cemal Paşa Van'daki mahkemeye sevk edilen iki Ermeni milletvekilini, Zohrap'la Vartkes'i Lübnan'a göndertmek için Talât Paşa'yla yazışır. Ancak Talât Paşa en azından bir defa Van'daki mahkemede görünmeleri gerektiğini söyler. Cemal Paşa son yazışmayı ikisine de gösterince Zohrap ağlamaya

başlar. Birkaç gün sonra ikisinin Çerkes Ahmet ve Nâzım ikilisinin çetesi tarafından yolda öldürüldüğü haberi gelir. Halep valisi Cemal Paşa'ya bu iki kişinin kendisine Ermenilerin Suriye'de korunduğunu söylediğini iletir. Bunun üzerine Cemal Paşa ikisinin de tutuklanmasını ister ancak İstanbul'a kaçarlar. Cemal Paşa bütün sorumluluğu üstlenerek ne olursa olsun ikisinin de Şam'a gönderilmesini emreder. Nihayet Şam'a gönderilirler ancak hükümet hâlâ onları korumaya çalışır. Çerkes Ahmet'le Nâzım'ın çantalarında kadın yüzüğü, küpe ve mücevher bulununca iddia ettikleri gibi bir ideal için değil zengin olmak için cinayet işledikleri ispatlanmış olur ve böylece Cemal Paşa ikisini de idam ettirir.

Nişan ve Rütbe

Enver Paşa ve maiyeti Gazze'ye gelir. Gece vakti Enver Paşa ile Cemal Paşa çadırlarından çıkar, Enver Paşa Cemal Paşa'nın göğsüne bir nişan takar. Cemal Paşa bu nişanın Enver Paşa'ya takıldığını duyup kendisinin unutulmuş olmasına kızmıştır. Enver Paşa padişah'tan izin alıp bu nişanı Cemal Paşa'ya takar.

Bir süre sonra Enver Paşa birinci ferik (korgeneral) olur. Cemal Paşa'ya birinci ferikliğini tebrik eden telgraflar yağmaya başlar. Cemal Paşa küçük düşmekten korkarak birinci ferik olmadığını söyleyemez.

Tüm bunlar olurken İngiliz bombaları Osmanlı İmparatorluğu'nun tacını parçalamaktadır.

Para Meselesi

Bir gün Suriye Posta Telgraf Müdürlüğüne gümüş ve maden paraların toplanması emri gelir. Arap memurlar bu haberi halk arasında yayınca kağıt paranın itibarı bir anda düşer. Havran'daki bir aşiretten buğday satın alınacağı zaman aşiret, kağıt parayı ancak bir kağıdın yüz altın kabul edilmesi şartıyla kabul eder. Savaş boyunca buğday, deve ve diğer tüm hizmetler Suriye'de altınla satın alınır.

Dürzi şeyhlerini devlete bağlamak için birinci sınıf şeyhlere nişan, ikinci sınıf olanlara hilat, üçüncü sınıf şeyhlere de altın dağıtılır. Birinci sınıf bir şeyh kendisine üçüncü nişanı takılırken nişanı eliyle itip altın istediğini söyler.

Ekonomik sıkıntılar yüzünden sonunda kağıt ve altının aynı olduğu, bunu kabul etmeyen sürgüne gönderileceği veya idam edileceği bildirilir. Suriyeliler bunu kabul eder ancak her türlü ordu hizmetinden çekilir. Trenler odunla işletildiği için demiryolu durma noktasına gelir. Şam valisi odunu kağıt para ve altın için ayrı ayrı fiyatlandırmak zorunda kalır. Böylece ikisi arasındaki farkı resmi olarak kabul etmiş olur.

Bunlar olurken bedeviler de altın ve kıymetli taşlar için hem İngilizlerle hem de Türklerle aralarını iyi tutarlar. Bazen İngiliz cephesinden çaldıkları atları Türklere, Türklere çaldıkları atları da İngilizlere satarlar. Savaş alanlarına saklanarak, kaçan tarafın geride bıraktığı ganimeti galip tarafın askerleri gelmeden toplamak için hayatlarını bile tehlikeye atarlar.

İdam Cezası

Cemal Paşa'nın karışmadığı hemen hiçbir iş yoktur. O yüzden karargâhta hemen her konuda bir uzman bulunur. Şehircilik diye bir alan olduğunu İsviçreli bir profesörden öğrenirler. Bir gün bu profesör bir eve bakarken bu kadar çok bina yapan, cami mimarisi, çeşme mimarisi, türbe mimarisi olan Türklerin nasıl olup da ev ve han mimarisinin olmadığını anlayamadığını söyler.

Cemal Paşa bir yolun belirli bir tarihte inşa edilmesini emreder. Şam valisi bunun imkânsız olduğunu dile getirir. Başmühendis durumu açıklamak için Lübnan'a gelir. Falih Rıfki başmühendisi karşılayıp Cemal Paşa'nın yanına götürür. Cemal Paşa başmühendise yanında getirdiği tüm dosyaları ve cetveli masanın üzerine bırakmasını emreder. Yolun istenen tarihte bitmesi için ne gerekiyorsa her şeyi ilgili yerlerden temin etmesini ister. Aksi takdirde onu idam ettireceğini bildirir. Yol istediği zamanda tamamlanır.

Savaş sırasında idam cezası beş liralık ceza gibidir. Falih Rıfki bir gün Beyrut'ta, bir telgrafçının önüne üstünde "Bir dakika geciktiren idam olunur!" yazan onlarca telgrafın yığılı hâlde beklediğini görür.

Cemal Paşa ve Diğerleri

Cemal Paşa'nın etkisi arttıkça hakkındaki dedikodular da çoğalır. Önemli ziyaretçilerine İstanbul'a dönerken ipek kumaş götürmelerine izin verdiğinden ticaret yaptığı dedikodusu yayılır. Talât Paşa, İsmail Canbolat adlı bir yakınınu onu teftiş etmekle görevlendirmek isteyince Cemal Paşa İsmail Canbolat'a hakkında dedikodu yaptığını bildiğini, gerekirse onu öldürmekten sakınmayacağını belirten bir mektup yazar.

Talât Paşa'ya yazdığı mektupta da eskiden beri yaptıklarının artık sınırı aştığını söyler. Zira söylentiye göre, Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa öldürüldükten sonra İttihatçılar Cemal Paşa'nın dahiliye nâzırı olmasını ister. Ancak Talât Paşa, sadrazamı Cemal Paşa'ya karşı cephe aldırır. Sonrasında da Almanlarla yapılan ittifak Cemal Paşa'dan gizlenir ve Talât Paşa onu Mısır fethi bahanesiyle uzaklaştırır. Amacı onun savaşta ölmesi ya da başarısız olduğu için kendini öldürmesidir.

Keyfi Kararlar

Cemal Paşa'ya bir emrinin kanuna aykırı olduğu söylenince hemen yaverinden bir müsvedde ister ve Harbiye Nâzirliğine söz konusu kanunu onun istediği şekilde değiştirmesini talep eden bir telgraf yazar.

Beyrut'ta yapılacak bir yolu kanuna uygun şekilde inşa etmek masraflı olacağından Vali Azmi Bey, yolu mahalleleri ve arsaları ezip geçerek inşa eder. Yol güzel olur ancak birçok kişinin mülkiyet hakkı çiğnenir.

Suriye'de bu güvensizliğin en kötü örnekleri sürgünler sırasında yaşanır. Ermeni techiri için çıkarılan kanun kullanılarak istenmeyen aileler savaş sonuna kadar çeşitli yerlere sürülür. Bir defasında Cemal Paşa Lübnan'ın bir köyünden sürülmek istenen bir ailenin neden sürülmek istendiğini sorunca bunu bir jandarma çavuşunun istediğini öğrenir ve bir jandarma çavuşunun isteğiyle karar veremeyeceğini bildirir.

Ali Fuat Paşa bu keyfi sürgünlere çok kızdığı için Falih Rıfkı'ya Cemal Paşa'ya verilmek üzere bunların sonlanması gerektiğini belirten bir müsvedde verir. Falih Rıfkı bunu kendi el yazısıyla tekrar yazıp Cemal Paşa'ya teslim eder. Cemal Paşa cevap olarak onun işine karışamayacağını bildiren bir not gönderir. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, emekliye ayrılmak istediğini ifade eden bir dilekçeyi Falih Rıfkı'yla Cemal Paşa'ya yollar.

Bir Emirlik

Arabistan ve Irak çöllerinde yarı bağımsız şeyhlikler ve emirlikler vardır. Bunlardan birinde bulunan emirin ismi Suud'dur. Abdülhamid zamanından beri İstanbul'da Reşit Paşa adında bir elçisi bile bulunur. Emirliğin başkenti beş-altı bin kişilik bir kasaba olan Hail'dir. Burada halk üç sınıfa ayrılmıştır: Hiçbir iş yapmayan asiller, beyaz kadınlarla kölelerden doğmuş, kalaycılık, kasaplık gibi işlerle uğraşan melezler ve son olarak da köleler. Emirnin annesi sevmediği birini parça parça kestirerek köpeklere yedirmiş bir kadındır ve emir de tüm kararlarını annesiyle İstanbul'daki temsilcisinin etkisi altında alır.

Hicaz'da isyan çıkana dek bu emirliğe isyan etmemeleri için isyan başlayınca da isyan sınırında durmaları için para ödenir. Zira emirliğin bağlı olduğu tek şey paradır. Falih Rıfkı, İstanbul'daki temsilci Reşit Paşa'nın emire yazdığı bir mektubu okur. Mektupta Reşit Paşa, hükümetin emirliğin askeri desteği karşılığında kendisine para verdiğini söyler. Ancak bu desteği sağlamamak için emirliğin, zekat vermediği gerekçesiyle bir kabileye saldırmasını tavsiye eder. Böylece kendisi emirliğe vardığında adamları seferde bulacak, hükümet Mekke'ye girerse adamları oraya yönlendirecek ama girmezse seferde oldukları bahanesini öne sürecekler.

Avrupa Seyahati

Falih Rıfkı, Avrupa'ya giden Doğulular arasında kendilerini Avrupa sokaklarının cazibesinden kurtarıp çalışabilen kimselerin yalnızca Japonlar olabileceğine inanır. Zira Tanzimat döneminden beri Avrupa'ya gönderilen Osmanlılar keşfettikleri yeni özgürlükler yüzünden masa başında çalışmak istemezler.

Cemal Paşa Almanya'ya davet edilince yanında göğsü boş bir adam gezdirmek istemediği için Falih Rıfkı'ya bir madalya bir de nişan takar. Daha sonra Falih Rıfkı Berlin'de imparatorun locasında opera seyrettikten sonra bir madalyanın, Hamburg Belediyesi'nde bir davete katıldıktan sonra sonra bir

nişanın, Avusturya imparatorunun sadece yüzbaşılara verdiği bir madalyanın ve bu madalyayı alabildiği için de geri döndüğünde bir madalyanın daha sahibi olur. Falih Rıfki, Şam'a yeni şeyler görmüş ve öğrenmiş ama zafer ümidini tamamen kaybetmiş hâlde döner.

Orduyu Devretmek

General von Falkenhayn ile Cemal Paşa bir ordu bölgesinde iki otorite olarak geçinemez. Sonunda General von Falkenhayn silahlı kuvvetlerin başında bırakılır. Suriye'yi kaybetmiş olarak İstanbul'a dönmek istemeyen Cemal Paşa'ya da Suriye ve Garbi Arabistan umum kumandanı ünvanı verilir. Böylece, Suriye ordusu yavaş yavaş Alman müttefiklere devredilirken Cemal Paşa da yalnızca sivil idareden sorumlu birine dönüşür.

Bir gün bir Alman subayı bir binayı keyfi şekilde işgal edince birçok kişinin idam emrini veren Cemal Paşa, bu subaya yaptığı şeyin hata olduğunu anlatmak için uzun uzun dil dökmek zorunda kalır. Fakat düşen Cemal Paşa değildir, Suriye'dir. Madalyalar ve nişanlar eşliğinde gösterişli şekilde düşen bu topraklarda General von Falkenhayn da ondan sonra gelen Alman kumandan da İngilizler karşısında tutunamaz.

Dönüş

Cemal Paşa'yla beraber İstanbul'a dönerken artık Kudüs'süz, Şam'sız, Lübnan'sız, Beyrut'suz, Halep'siz kaldıklarından emindir. Cemal Paşa Anadolu topraklarına bakıp "Keşke vazifem buralarda olsaydı" diyerek artık Anadolu'da çalışmak istediğini söyler.

Bir istasyonda bir kadın görürler. Kadın gelen geçen herkese "Benim Ahmet'i gördünüz mü?" diye sorarak trenin gittiği yolun aksini gösterip "Bu tarafa gitmişti" der. Falih Rıfki kadının sorusu üzerine düşünür. Yüz bin Ahmet yitirilmiştir. Ancak Ahmet'i ne için harcadıklarını, onu harcayarak ne kazandıklarını o kadına anlatmaktan aciz hisseder. Zira ona göre Ahmet'i kumarda kaybetmişlerdir.

Temalar

Güç Çekişmeleri Cemal Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer önemli isimleri Enver Paşa ve Talât Paşa arasında bitmeyen bir güç çekişmesi vardır. Enver Paşa kendisinin olağanüstü bir güç tarafından Türk hakanlığı kurmak üzere görevlendirildiğine inanarak hareket eder. Bu minvalde, askerleri mesleki hataları nedeniyle değil, inançlarına aykırı davrandıkları ve yaşadıkları gerekçesiyle cezalandırma hakkını bile kendinde görür. Talât Paşa ise Cemal Paşa'nın mektup yazarak açıkça uyaracağı kadar onun aleyhine çalışmış biridir. Cemal Paşa sadece bu ikisiyle çekişmekle kalmaz, Ali Fuat Paşa'yla da çatışır. Orduda çeşitli kademelere yerleştiği adamları nedeniyle Ali Fuat Paşa tarafından kınanır. Bu çatışma Ali Fuat Paşa'nın istifasını istemesine sebep olur. Ancak çatışmalar her zaman böyle sonuçlanmaz. Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile arasındaki rekabetin üstü, hediye edilen nişanlar ve madalyalarla örtülür. Paşaların birbirleri arasındaki bu güç oyunları devam ederken imparatorluk her geçen gün biraz daha zayıflar.

Keyfi Yönetim Falih Rıfki, Cemal Paşa'nın özel kâtabi olarak çalışırken onun ve diğer devlet görevlilerinin kanunları nasıl da kolayca çiğnediğine defalarca şahitlik eder. Cemal Paşa çevresinde her alandan uzman barındırmasına rağmen uzmanların söyledikleri kendi arzularıyla çeliştiğinde uzmanları idamla tehdit etmekten geri durmaz. Yol inşaatının istediği şekilde olması için baskı yaptığı başmühendis bu tehditten nasibi alır. Benzer şekilde, Beyrut valisi de yaptıracığı yol için birçok kişinin özel mülkiyet hakkını çiğner. Kanun, devletin her kademesindeki her görevli için bir yapbozdan farksızdır.

Sadakatsizlik Falih Rıfki, Halep'ten öteye geçtiğinde imparatorluğun Arap nüfus üzerinde ne kadar cılız bir etkiye sahip olduğunu idrak eder. Hükümet sadakatlerini kazanmak için şeyhliklere ve emirliklere altın ve para dağıtsa da bu yarı özerk oluşumlar merkezden gelen parayı kendi çıkarları için kullanmaya ve hükümeti manipüle etmeye devam eder. Bunun en bariz örneğini İstanbul'da bir emirliğin temsilciğini yapan Reşit Paşa'nın emirliğe yazdığı mektupta görürüz. Hükümetin kendilerine askeri destek karşılığında verdiği parayı alır ancak askeri desteği sağlamamak için çeşitli bahaneler üretir.

Başarısız Yönetim Hükümet, sistematik bir tavırla hareket etmediği için tutarsız bir imaj sergiler. Örneğin, kağıt para ile altının aynı değerinde olduğunu ilan ettikten sonra ordunun hayati

ihtiyaçlarını karşılayan tüccar Suriyelilerin bu karara direnmesi sonucu odunun fiyatını kağıt para için ayrı altın için ayrı olarak belirler. Böylece kendi kararını kendi bozmuş olur.

Bibliyografya

Atay, Falih Rifkı. *Zeytin dağı*. İstanbul: Pozitif Yayınevi, 2022 [1932].